

С ТАЛАНТА НА ПИСАТЕЛ И ГРАЖДАНИН (ОРЛИН ВАСИЛЕВ)

БЛАГОВЕСТА КАСАБОВА

Орлин Василев е един от ярките и самобитни български писатели, творец със свое излъчване. Белетрист, драматург, публицист, сказчик — с едно обаяние, което не можеш да сбъркаш с никое друго. При него творбите са така цялостно свързани с личността на автора, че като назовем „Тревога“, разбираме Орлин Василев, а като назовем Орлин Василев, разбираме съвсем естествено, че ще става дума за неговите драми „Тревога“ или „Любов“, с които той прокара първите бразди в нашата социалистическа драматургия и се явява неин първосъздател. А ако се върнем малко по-назад, непременно ще свържем с неговото име романа „Хайдутин майка не храни“ — едно произведение, влязло толкова дълбоко в съзнанието на народа, че имаше време, когато някои го възприемаха като народен епос — „Зъб за зъб“, „Дивата гора“ и др. Кои от тези произведения са за деца и юноши и кои за възрастни? Трудно може да се прокара някаква рязка, а още повече учебникарска граница — такава не е нужна и ще става все по-ненужна, когато отваряме дума за съотношението възраст—литература—възраст. Хубавата книга няма възраст, както знаем, тя има постоянен адрес към читателя и постоянно местонахождение в съкровищницата на трайните стойности.

За трайните стойности в творчеството на Орлин Василев става дума, защото те са свързани и с книгите за деца и юноши. Не е възможно да се разглежда творческият път на писателя Орлин Василев, като само между другото се отбелязват произведенията му за деца и юноши. Би бил доста едностранен и неверен подобен портрет, защото колкото повече времето ни отдалечава от физическия живот и физическата личност на писателя, толкова повече тези негови произведения придобиват по-голяма стойност. Юношеските романи на Орлин Василев се преиздават през година, през две и имат несъмнен успех сред младото поколение. А и пътят на развитие на самия Орлин Василев подсказва това — през 30-те и 40-те години, когато той налага името си в литературата, излизат и трите най-популярни негови книги за деца и юноши „Дивата гора“ (1935), „Хайдутин майка не храни“ (1937) и „Зъб за зъб“ (1944).

Всестранните интереси на Орлин Василев в писателското поприще не са просто каприз или амбиция да се опита в една или друга област, в един или друг жанр, те са вътрешна реакция на богатия му жизнен опит, на многобройните превъзлещения на житейската му съдба, на разнородната му — по желание или по принуда — трудова дейност. Или, казано с две думи — те са реакция на желанието да се осмисли видяното и преживяното.

Утвърждавайки се творчески в годините, Орлин Василев продължава да проявява активната си дейност в посоките, маркирани в началото на пътя — драматург, белетрист, есеист, разказвач на приказки, журналист, публицист. И все пак след 9 септември 1944 година започва да надделява любовта му към драматургията. В края на 40-те и началото на 50-те години бяха написани и поставени драмите, които трайно и окончателно наложиха името на писателя в развитието на съвременната ни драматургия. С „отровата“ изкуство Орлин Василев е заразен в най-ранната си младост, когато с

любопитни и внимателни очи, с отворена и жадна за новото душа се включва в Съюза на комунистическата младеж още като ученик във Врачанската гимназия. Ранната за-калка в комунистически и революционен дух остава за цял живот, като непрекъснато се развива и обогатява. И когато революцията е победила, писателят, чрез перото си се хвърля в битката за нравствено извисяване, за чистота на нравите, за творческо откровение и за гражданска активност. Многобройните публикации на журналистически и публицистични материали по повод на важни събития или провокирани от някои негативни обществени порядки в съвременния живот или на литературното поле са живо доказателство за непресекация му борчески темперамент. Още по-добре животрещящата същност на Орлин Василев, на неговата „конфликтна“ натура се отразява в художественото му творчество, в образите на героите, в проблемите. И в драмите, и в романите, и в разказите, и в приказките ярко се открояват борците за свобода — национална и социална, — за красота и добро, открояват се силните — водещи личности, за които идеалът стои над собствения им живот и щастие, над всичко. А нали точно това допада най-много на младите читатели!

Гражданската активност на Орлин Василев, силно развитото му чувство за дълг и отговорност — изразени най-вече в творческата дейност — са една от основните предпоставки за ориентацията му към литературата за деца и юноши. Би могло да има и друго тълкуване на проявите му в тази област, а именно, че в нея е най-естествено да се пише и говори иносказателно, какъвто е случаят с повестта „Дивата гора“, да се развиват възгледите на твореца свободно в годините на най-голяма политическа стагнация и мракобесие. Наистина има и такъв момент и той не е маловажен, но главното според мен е друго и то се състои в революционната устременост и комунистическата убеденост на Орлин Василев. Защото горе-долу по същото време — с няколко години разлика — излизат романите „Бялата пътека“ (1929), „Огненият обръч“ (1933), в които директно е отразено Септемврийското въстание от 1923 година. Писателят стига до убеждението, че възпитанието на младото поколение в патриотичен и свободолюбив дух е една от главните задачи на творчеството. И още, че в този литературен дял не бива да се твори между другото, през „свободното“ време, а убедено, вдъхновено и талантливо, с вътрешен подтик и особена отговорност. За предназначението и ролята на писателя, който твори за деца и юноши, той категорично се изказва в сето си „И в изкуството както при спорта“. Особено е остър и нелицеприятен той към онези автори, които използват детската литература за задоволяване на болните си амбиции на всяка цена да станат писатели или пък, което е още по-лошо — за материално облагодетелстване. След като изрежда домогванията на различните „видове писатели“, Орлин Василев извисява глас: „... На друг — мозъкът студен, пресметлив, лихварски, сърцето издуто до пръсване от бесния стремеж да успее на всяка цена — станал детски писател. Там, в областта на детското творчество се спотайва цял легион от неуспелите да се домогнат до малко достъпните величини на изкуството. Фабрикатите им заливат на цветни потоци витрините... Лошо е да изработваме в детските души противоотровата на собственото си творческо безсилие... Случаите с отровените в тази област наистина са жалки: блъснеш тук, блъснеш там, па като не ти отворят, запретнеш ръкави и почваш да лъжеш... децата, само защото не ти се щеще честно да признаеш истината пред себе си.“

Орлин Василев започва творческия си път като журналист. Социалното разслоение, с което той се сблъсква от най-ранни години и към което е непримирим в младостта си, дава обилен материал на перото му. В тоя начален период той написва две си статии — „За проституцията“ и „Писмо на една жена“, които излизат в списание „Ведрина“, редактирано от Антон Страшимиров през 1927 година. Осем години по-късно, след като е издал вече романите „Бялата пътека“, „Тор“, „Огненият обръч“, сборника „Прости сърца“ и други разкази, излиза и първата му книга за деца „Дивата гора (Правдоподобна история за малки и големи)“.

В средата на 30-те години, когато у нас, пък и в Европа, фашизмът усилено на-стъпва и завоюва позиции, за някаква по-свободолюбива и свободна творческа изява

е било невъзможно даже да се мисли. Давайки си ясно сметка за политическата обстановка, младият тогава белетрист написва иносказателна повест, в която проповядва комунистическите идеи за устройството на бъдещото свободно общество. Главната героиня на повестта, катеричката Любижълдка, достига до мисълта, че ако иска да оцелее, да остане жива не само тя, но и целия ѝ род, а и другите обитатели на Старата гора, тя трябва коренно да промени както мисленето, така и начина си на живот — и своя, и на другите. Страхът и безпомощността, вечната предпазливост като основен начин на поведение до този момент не са най-правилният и най-безопасният път, пътят за оцеляване е друг. Не предпазливост и страх, не примирение и бягство, а борба, борба на живот и смърт за пълното изстребление на хищниците и за освобождението на преследваните от тях животни, това е необходимо, за да продължи животът в гората. Достигнала до единствено верния път към свободата, Любижълдка започва незабавно да действа — да привлича за каузата си и останалите като нея.

Големите истини и идеи стават истини и идеи и за другите — за обществото, само когато са преживени и само когато са изстрадани от отделния човек. Така и Любижълдка чрез своето сгрядане и трагичните преживявания на своите близки прозира истината, че индивидът сам не може да направи нищо и че ако иска да живее и се радва на света, той трябва да се бори в колектива, заедно и с останалите негови членове да даде своята дан в общата борба — няма друга сериозна алтернатива, няма друг възможен начин за пълно освобождаване. Хищниците в Старата гора, преодолявайки вековните си вражди и противоположните си интереси, са се обединили в здрав „Хищен съюз“ в името на собственото си спасение, в името на по-нататъшното си хищническо добруване и владение над по-слабите. Какво очаква мирните горски обитатели след създаването на „Хищния съюз“ — нищо друго освен сигурна смърт. Ето това разбира Любижълдка, убедила се е, че изстреблението може да не настъпи изведнъж, няма значение, кои ще бъдат първите жертви — спасение за никого няма да има. В „апостолската“ си дейност за създаване на „освободителна“ организация, която не само ще противоустои на „Хищния съюз“, но и окончателно ще го победи, Любижълдка среща най-напред неразбиране, неверие, страх, колебание, даже и присмех. Но реалността в края на краищата е по-силна от всякакви предубеждения и съмнения. Там, където не помагат огнените слова на Любижълдка, „помагат“ стръвните и унищожителни нападения на хищниците. Хилядите жертви красноречиво говорят за истинността на проповядваните от главната героиня идеи. И неверието изчезва, надвиг се страхът, поривът за борба е всеобщ. Любижълдка е победила, създаден е „Босн съюз“ на преследваните животни и той вече е завоювал първата си победа. След първия победен удар следва втори, трети, за да дойде накрая решителният, който завинаги прогонва и малкото оцелели хищници далеч зад пределите на Старата гора.

Животът в Старата гора удивително напомня общественото и политическо устройство у нас през 30-те години. В подобно обществено устройство всеки е враг на другия, но при обща опасност отвътре хищниците сплотяват силите си и се обединяват за съвместна борба. При малко по-дълбоко вникване в съдържанието и в поведението на героите могат да се различат и отделните социални групи и касти, пресъздадени като вълци, лисици, чакали, порове, невестулки, пепелянки и други хищници.

Повестта „Дивата гора“ е написана сякаш на един дъх, под напора на неудържимо бликналото чувство на гняв към несправедливото социално устройство на света, но паралелно с това и с убеденост, с гневна вяра, че то — това устройство, може и трябва да бъде премахнато. Стараейки се да подсили емоционалното звучене на произведението, Орлин Василев съсредоточава енергията си в извеждането напред на главната идея, без да се спира по-пространно на отделни детайли, които биха могли да характеризират живота и поведението както на хищниците, така и на преследваните животни. Най-ярките особености на героите са подчертани чрез имената — те наподобяват жестокия им грабителски характер и жестоките им привички — дивата котка е Острозъбка, най-кръвожадният вълк — Единака, поре — Смарадльо, невестулката — Душипиле, златката — Впий зъб, пепелянката — Съска, и т. н. Преследваните мирни жи-

вотни в повечето случаи носят галбовни или поетични имена — щъркелът е Чернобелко, дивят козел — Кророворжо, мишката — Сивушка, старият елен — Суран и пр.

Сюжетът на повестта е условен, действието се развива извънредно динамично, липсва меката повествователна тоналност, която обаява с особено излъчване първата книга на автора — романа „Бялата пътека“. Но тук целта е друга. На младото поколение, което ще изнесе борбата на собствените си плещи, от най-ранна възраст трябва да се внушат принципите и методите за нейното извеждане до победа. Да им се внуши, че тази борба не ще да бъде лека и триумфална, тя ще иска жертви от най-различен характер, в това число и жертвуване на най-скъпото — живота. Затова всичките си усилия писателят е насочил в това, по-ярко и по-директно да открий творческата си задача — на младия човек трябва да му е ясно как да се бори, за да побеждава, и че само в общата борба е смисълът, защото колкото силен, могъщ и подготвен да е борецът, когато той е сам, неминуемо е обречен на гибел. Неслучайно най-красивият, най-силният и най-видният елен в гората — Суран, загива в битката с „Хищния съюз“. В този смисъл е интересно да се отбележи, че писателят сякаш е отхвърлил някои от речени форми на борба на партията по времето на лявото сектантство като трибуните например, предчувствайки обновителния полъх на новия димитровски курс, на времето на единните фронтове.

Скъпо заплаща Суран за своята гордост и самоувереност. Въздействието на картината, в която авторът описва геройската му смърт, е неповторимо. Мъничкото Орехче — птичето с благородно сърце, с нежна и поетична душа, наблюдава дубоя на Суран с „Хищния съюз“ и, разбито от нейния трагичен изход, с тъга шепне думите, чрез които авторът „материализира“ възгледите си, а и основната идея на творческия си замисъл: ... Суране, Суране, защо не ме послуша снощи, когато ти казах за „Хищния съюз“? Защо вярваше толкова много на хищните си рога? Не само сила, а и ум, и хитрост, и план трябва в борбата срещу хищниците. Мъртъв си вече, елене, и не можеш разбра колко е нищожна личната сила пред общата. Дано това, което ти не разбра, бъде разбрано от останалите живи преследвани животни в дивата гора. . . Права е, права е, сто пъти е права Любижълдка. Само в общата борба с хищниците е нашето спасение. Ще трябва да се помогне на катеричката.“

Както се вижда, идеята е изразена директно, но за правдоподобността на подобно звучене авторът се е погрижил отнапред, създал е вече чрез разказа до този момент, до трагичния случай със Суран, една по-романтично-приключенска атмосфера, нещо приказно е станало, емоционалното състояние е приповдигнато и всичко това е предпоставка за прякото и ударно извеждане на идеята, на проблемите, за недидактичното им възприемане. Още от самото начало на разказа Орлин Василев си служи с подобен стилос маниер. Любижълдка проповядва направо, открито, апелира за обединение явно и пламенно. В апелите ѝ липсва поетичност, символика, подтекст, но тя е принудена на такова конкретно действие от видяното и преживяното, време за умувания и мъдрувания вече няма, мисълта за непосредствено надвисналата опасност изисква решителни мерки и действия. И читателят, който заедно с Любижълдка усеща опасността, бил е свидетел на кръвожадното събрание на хищниците, на зверските им резове, крясъците и лютите закани, не възприема като преднамерено поучение и декларативност усилията ѝ за борба. Напротив, заедно с катеричката той бърза да откликне на удара с удар и друг начин на действие вероятно не би го удовлетворил.

Повестта „Дивата гора“ и днес, повече от половин век след нейното написване, продължава да се радва на жив интерес, защото докато на земята има робство и социална несправедливост, темата за свободата и правдата ще бъде жива, значима и актуална.

Борбата за свобода е водеща идея и на едно от най-значимите произведения на Орлин Василев не само в неговото творческо дело, но и в развитието на съвременната детско-юношеска проза — романа „Хайдутин майка не храни“. И в този роман, както и в повестта „Дивата гора“, сюжетът не е разгърнат многопосочно и също би могъл да се възприеме повече като условен. В центъра на неговото изграждане е поставен образът

на Страхил. „Хайдутин майка не храни“ е книга за силната, Горда и непреклонна личност, личност, непримирима с робството и тиранията, за бореца за свобода, за вожда на освободителната борба, белязан с необикновен дух и съдба. Развитието на действието следва събитията, определящи най-съществените моменти от живота на хайдушкия войвода. Авторът не се отклонява от основната линия, защото героите му са малобройни и в повечето случаи изпълняват спомагателни роли, допълващи колкото цялостната фигура на главния герой, толкова и социалната картина на произведението. Страхил, известният на шир и дълж хайдутин и закрилник на сиромасите и потиснатите, престопа хайдушката клетва и се влюбва. Закоравялото в безброй кървави битки сърце на хайдутин изведнъж се размеква и закопнява за нежност и ласка, за дом и челяд, за мирен живот и благословен труд. Вътрешната съпротива се оказва слаба преграда за обзелите го страсти, психиката не устоява на емоционалните пориви и блянове, на красотата и войводата Страхил се завръща в бащината си къща с младата си невеста.

Романът „Хайдутин майка не храни“ е построен върху романтично-героична основа, с типичните за този стил похвати — битка с многократно превъзхождащ противник, отвличания, влюбвания, бунтове, трагични конфликти и т. н. Но не това е причината за популярността на произведението. Орлин Василев въвежда героя в действието вече изграден. Нещо повече, той е прочут, обичан и тачен от простия народ, негов сигурен закрилник от своеволията на турските поробители, за Страхил се лее песни, разказват се легенди. Но и войводата като всеки жив човек е изтъкан от чувства и пориви, от страсти и съмнения, от болки и надежди, той е приел съдбата си на борец не защото така е устроен — неподвластен на чисто човешките взаимоотношения и преживявания, — а защото е успял да превъзмогне радостите и съблазните на живота, в името на нещо голямо. Всичките му мечти, стремежи, възможности, талант са дълбоко потулени, зазидани в най-тъмната килия на душата му и ключът към нея е хвърлен в безднна пропаст. Голямата жертва е направена в името на най-висшия идеал — свободата. Тук според мен се крие живецът на творческата задача, която си поставя Орлин Василев — не може да бъде истински борец онези, които не е отрязал с нож от себе си личните си стремления, жаждата за лично щастие и добруване. И ако все пак в един момент тази жагда надделее и се измени на саможертвата, борецът е обречен на духовна, а понякога и на физическа смърт. Ето на тази идея е подчинен романът „Хайдутин майка не храни“. Страхил слиза в селото и заживява мирен живот с младата си и красива жена, но щастieto му е краткотрайно — логиката на живота изисква подобно развитие на повествованието. Не само врагът престава да се страхува от Страхил, но и в представите на обикновените хора той се променя, вече не е войводата, обграденият с ореол и слава закрилник. Нещо повече, обикновените селски хора не вярват на очите си, дълбоко в себе си не могат да възприемат едно такова неестествено, нередно деяние и все чакат нещо да се случи, действията на обичания войвода да са продиктувани от някаква друга, непозната за тях, висша цел.

Мирният живот, селският труд и любовта не донесат жадуваното успокоение и мечтана хармония в душата на хайдутин, този живот с всеки изминат ден се превръща в кошмар, в драма. Страхил даже и пред себе си не иска да признае, че е застанал пред страшна душигубителна пропаст и още една крачка само е необходима, за да изчезне завинаги в нея.

Авторът натрупва събитие след събитие и всяко от тях подкопава системно илюзорните основи, на които е стъпил хайдутинът. Напрежението расте, бедите се стоварват една след друга, конфликтите в душата му се съгъвяват, за да настъпи очакваният кулминационен момент, моментът на пълно изтрезняване и освобождение от веригите на обикновения живот. Картината на драматичната развързка е наситена със съгъсена емоционалност и действеност. Цялото село се е стекло да работи ангария на бял. Сред селяните е и Страхил, независимо че него никой не го принуждава. Гледката за невякналите на подобни мрачни картини сетива на войводата е потресаваща. И когато пред очите му бят невинни хора, той се поддава на спонтанно обзелото го него-

дувание и импулсивно скача срещу бруталните надзиратели, които през цялото време, по всякакъв начин са издевателствали срещу беззащитните селяни. Развихря се истинска битка. В подкрепа на Страхил се вдигат всички — мъже, жени, старци. Победата е пълна. Войводата отново е предишният безстрашен мъж и громи враговете, опиянен от борбата. Бремето на ежедневните грижи, задължения, съмнения и амбиции е отхвърлено, той отново е прославеният хайдутин и закрильник, силният и непреклонен поборник за правда. Окрилени от неочаквания успех, от мисълта, че до тях е преминал Страхил, измъчените хора се вдигат, повярвали, че именно за този миг той се е готвил, слизайки в селото, и намират в себе си неподозирани сили и енергия. Страхил събира дружината си и напуска селото. „И стана Страхил страшен хайдутин“ — завършва разказа сь Орлин Василев.

Сред малобройните действащи лица с повече индивидуални черти са обрисувани байрактарят на дружината Горан и Димка, жената на войводата. Колкото и да е съсредоточил вниманието си върху Страхил, писателят е успял в няколко епизода да охарактеризира, макар и с по-едри шрихи, социалната действителност и духа на епохата — порядките, бита, нравите на селяните, както и суровите закони на хайдушката дружина. Орлин Василев умее да се освобождава от ненужни и затормозяващи действия и фабулата подробности, от обстоятелствени приказки, той по-малко разказва, повече показва. Затова и сюжетът е наситен с такава динамика и устремност, че онова, което липсва на романа — повече повествователни линии и жизнени съдби, — не се забелязва особено. Такъв повествователен стил допада много на юношите. Разбира се, далеч съм от мисълта, че авторът не умее да белетризира. Има в романа моменти, които предизвикват трайно въздействие с описанията на природни картини, състояния, на душевни конфликти, на интимни преживявания; това се наблюдава особено добре в психологическата характеристика на Страхил. Една подобна, със съгъстен емоционален заряд сцена е, когато Горан, байрактарят на Страхилевата дружина, стои над Димка с вдигнат нож, решен да го забие в гърдите на младото момиче. Разбрал е старият хайдутин, че с нейното идване в дружината нещата ще тръгнат на зле, че то ще се отрази не само на нейния войвода, но и на всички останали. И още един път в тази малко сантиментална — и навярно заимствана от преводните романтични произведения — сцена, авторът напомня, че борецът за свобода не е лишен от чисто човешки чувства и вълнения и че те в отделни драматично върхови моменти непременно се появяват, но нравствената сила на хайдутина идва от това, че той може да ги преодолее, да ги победи. Горан стои с вдигнат в ръката нож, вгледал се тревожно в лицето на невинното момиче, озарено меко от лунната светлина, и си спомня за своята жена и децата си, убити зверски от насилника. Ето че Орлин Василев е намерил начин изтъкно да въздейства на читателя, откривайки му една по една страните на робската действителност. Срещат се и други познати елементи на романтичната романична школа — отвличането на детето на бял, смъртта на Димка, разказът на Горан в лунната нощ, но същественото е, че те не са самоцелни и не стоят извън основната тъкан на творбата, напротив, романтичните прийоми са преднамерено средство, чрез което по най-непринуден и съвременен интригуващ за юношите начин се пресъздава социалната панорама на времето, неговите същностни изисквания и задачи, порядки и настроения. В края на романа Орлин Василев прокарва познатата вече идея за общата борба като най-изпитано средство за бъдещия успех. Даже и в такава, неподготвена предварително, битка, предизвикана спонтанно от гнева на Страхил срещу ангариата, поробените успяват да изтръгнат победа, макар тя да е и временна. Тя ги изпълва с решителност и вяра, че един ден свободата непременно ще дойде. Ще ми се тук да обърна внимание на нещо, което ние твърде често изпускаме — времето, когато е писан романът. Това е време, когато тази тема — за борбата против турците — гъмжи от псевдопроизведения на звани и незвани автори, особено в детско-юношеската литература — срещу които е и насочен справедливият гняв на писателя в споменатото по-горе есе. Забележителното е това, че убеденият комунист Орлин Василев успява да създаде пълнокръвно, художествено значимо произведение. А с това да защити не само своя ав-

торитет на писател комунист, но и на прогресивната детско-юношеска литература по онова време.

Орлин Василев има подчертан пиетет към силната, горда, красива личност, към лидера, надарен с необикновени качества, той го славослови, възпява го, той е негов кумир, но само като учител, като вожд, след когото вървят останалите, вървят борците, върви народът. Писателят отрича ролята на самотният борец, на човека, откъснат от масите, и го обрича на гибел. Загива самотният борец — еленът Сураи, в Дивата гора, защото е самонадеян и омаловажава ролята на колектива, духовна смърт настъпва и у Страхил, когато остава дружината си и изменя на общата идея и цел. Няма друга участ за бореца освен общата борба и всеотдайното служене на общото дело.

И отново един легендарен и митологичен борец за свобода и правда е възпят в другия широко популярен роман на Орлин Василев „Зъб за зъб“ — Момчил войвода. Годината на издаването на тази книга доскоро беше спорна — Розалия Ликова в очерка си „Творчеството на Орлин Василев“, отпечатан в Годишник на Софийския университет, Т. 49, 1954 г., пише, че е излязла през 1939 г., а Иван Поливанов в своя очерк „Орлин Василев“, 1965 г., споменава, че е излязла през 1948 г. — защото в първото издание на книгата датата на издаването не е отбелязана. Сега вече е установено, че романът „Зъб за зъб“ е излязъл през 1944 г. В този роман още повече е засилен романтично-приключенската линия, не липсват и сантиментални сцени, необикновени приключения с щастлив край, любования, бягства, неочаквани обрати и пр. Но и тук не това е същественото, защото писателят е успял да подчини приключенската линия на развитието на главния замисъл — борбата за свобода. Момчил като герой се родее със Страхил и той е един от най-известните образи в песенното творчество на народа. Но за разлика от Страхил той е борец от по-висш, по-съвременен тип, отрича се от любовта, богатствата и почестите, от мирния живот и спокойствието. Той е по-завършен индивидуално образ и затова вероятно е допринесло развитието, което претърпява в по-сложния и конфликтен процес на действието.

От прост овчар, надарен с необикновена физическа сила, с умна глава, но все още недостатъчно ориентиран в по-сложните житейски проблеми, Момчил се превръща в съзнателен борец, във вожд от нов тип, с необикновено влияние сред народните маси. Една от причините да се издигне до най-високото стъпало на борбата, да проникне в смисъла на саможертвата е един най-често срещан в онова време житейски случай — ромейски разбойници ограбват стадото му и той решава, както са правили всички него-висъселани дотогава — да отмъсти. Но първичната духовна сила, макар и неосъзната още напълно от него, го подтиква към по-други размисли и действия. Подсъзнателно той е предугадил, че не може да победи враговете си, може само да отмъсти, щом не ги познава, щом не му са ясни подбудите им. И затова захвърля без особени колебания овчарската гега и отива, както казва авторът, на вълка в устата. Първата победа изтръгва още с първата крачка, но за разбуденото му вече съзнание тя съвсем не е достатъчна. Момъкът усеща — в началото интуитивно, — че превъзхожда по сила и умение противника, но това съвсем не е достатъчно, защото не навсякъде и не само със сила може да се побеждава, нужни са още много знания, умения, хитрост, обмислени действия, стратегически план, изпитани методи. След първия успех Момчил се оттегля, прозрял истината, че е още много далеч от желания успех. Подигравателните кръсъци на ромейте — Герасим, управителят на града, обещава на победителя в игрите дъщеря си за жена, а Момчил побеждава категорично — не го смущават. Той знае, че не такъв успех и слава са му нужни, а истинска, пълна свобода, но за нея трябва умело да се подготви.

Годините, когато Орлин Василев пише и издава романа си, са години на фашистки терор. Води се битка решителна и самоотвержена и за победата освен смелост и мъжество е нужна и сериозна подготовка. Това е и една от причините писателят да оттегли героя си, за да набере сили и изгради стратегия за битката, която предстои; тя ще бъде последна и от нейния изход зависи съдбата на стотици хиляди хора. Аналогията с

времето, в което е сътворен романът, и онава, което е пресъздал Орлин Василев, се налага от само себе си. Той е избрал далечната действителност, за да може произведението му да види бял свят. В едно от своите есета за изкуството Орлин Василев пише, че няма по-верен лек за „отровата“ изкуство, от написването на истинска даровита книга. Ако перифразираме неговата мисъл, бихме могли да кажем, че няма по-силно проявление за революционно и свободололюбиво настроение творец от написването на една даровита революционна книга. И в „Зъб за зъб“, както и в „Хайдутин майка не храни“ център и на сюжетното развитие, и на действието е Момчил. Но колкото и да са сходни като идейно съдържание двата образа, романите по замисъл, настроение и творчески подход са различни. Една от отликите можем да открием в по-богатия и събитийно разгърнат сюжет, в двуплановостта, по която вървят събитията. Първият план обхваща действията на Момчил и неговата дружина след присъединяването на хайдушката чета на побратима на Момчил, прочут като него поборник — Райко. Вторият — който бихме могли да определим и като спомагателен, се обуславя от поведението и действията на ромейците и техните наемни помагачи. В тяхното изображение Орлин Василев е вложил цялата си омраза към фашизираните управници и техните приближени. Нравствените им портрети са нарисувани с една боя — черна. И Герасим, и синът му, и неговите помощници, и слугите даже, и управляващата класа като цяло са пълен антипод на Момчил и хайдушката му дружина. Единственото изключение е дъщерята на Герасим — Евридика, която Момчил спечелва при облога и в която впоследствие се влюбва.

Момчил, както казахме, е борец от нов тип. Още в първите си стъпки по пътя на борбата той е проумял основното изискване към революционера — отричане от всичко лично. И е успял да го постигне не с лека ръка и не изведнъж.

Едно от писателските качества на Орлин Василев е, че умее да създава атмосфера, като едновременно с това умее да разказва напрегнато, да грабне вниманието на читателя и да го води неусетно към целта си. И тук преобладава динамиката за сметка на белетризирането, но някак си сюжетната постройка е по-разлята, с по-широк фронт на действие. И героите са по-многобройни, а главният герой вече можем да кажем, че е типичен революционер, защото той е прозрял далече напред в бъдещето, и е убеден, че съдбата на отделните хайдушки дружини, както и на отделния борец, така както са действували дотогава — без ясно предначертана цел, — е обречена. Неколкократно превъзхождащата ги обучена и добре въоръжена войска на противника лесно ще ги разбива и унищожава.

И отново припламва идеята за общата борба, за концентрирането на силите и уменията. Отделните дружини трябва да се влят в един мощен поток, да се организират в освободителна армия, с която враговете вече трудно биха могли да се преборят. И освен това, и може би най-важното — да се променят целите на борбата. Ако дотогава хайдушката дружина колкото е отмъщавала, толкова е и ограбвала — ограбвала богатите и враговете преди всичко, — то в новосъздадената Момчилова армия целта е съвършено друга — борбата до пълно унищожаване на противника. И в такъв смисъл „Зъб за зъб“ повече се приближава към „Дивата гора“, отколкото към „Хайдутин майка не храни“. Момчиловата армия има и подкрепата на народа, селяните възприемат целите на борците в новосъздадената армия и съзнателно се притичват на помощ на Момчил. Те просто усещат за какво се борят и как да побеждават. Романтическите епизоди в „Зъб за зъб“ са доста повече — страшни подземия, отвлечения, бягство от непревземани крепости, среднощни инквизиции, предателство, и те естествено оказват влияние върху и без това разпаденото читателско въображение. Писателското въображение отговаря на читателското, но то все пак е една „примамка“, за да може младият човек да възприеме по-непринудено драматично натоварените събития.

Момчил се отказва от любовта си, неговата голяма и единствена любов е свободата. В навечерието на Деветосептемврийското въстание, когато е писана книгата, Орлин Василев не може да позволи на героя си да жертва време и сили за друго емоционално преживяване. Ако Страхил имаше достатъчно време пред себе си да греша

и осъзнава грешките си — от 1937 до 1944 година има все пак седем години, — то Момчил няма време за подобен експеримент. И в „Зъб за зъб“ писателят обръща повече внимание на действителната страна на разказа, отколкото на психологическата. Това в известен смисъл може да се дължи както на характера на произведението, на неговата външна и вътрешна структура, така също и на темперамента на автора. Неспойната му творческа същност реагира бързо и спонтанно на събития и проблеми — достатъчно е да припомним гневните му публицистични статии в сборника „Престрепки“, книгите му за Септемврийското въстание през 1923 г., есетата от сборника „Любов и разум“ и т. н.

В есеистичния си портрет за Георги Караславов — „Строителят“, Орлин Василев само с няколко изречения изказва възгледите си за ролята и предназначението на писателя: „Делото на всеки писател комунист винаги има два основни дяла. Единият се очертава от неговата пряка творческа дейност, а вторият — обема дейността му на будител, на ръководител, на организатор — всичко онова, което той прави, за да се пробудят и разгърнат силите на другите в служба на великото освободително и строително дело на революцията.“ В първата част на живота си — преди Деветосептемврийската революция — Орлин Василев създаде най-зрелите си и най-значими произведения за деца и юноши и чрез тях се опита да подготви психологически, емоционално и нравствено младите хора за борба.

Орлин Василев пише и голям брой разкази за деца и юноши. Не е трудно да се открие, че в тези мънички, прости истории авторът споделя свой жизнен опит, в редица от тях се оглеждат късчета от неговата биография. И изводът се налага сам по себе си, без дори да бъде формулиран в отделно слово от писателя — без познаване и без гмурване в народния живот не може да се създава литература, особено за деца и юноши. И без биография не може да се създават човешки и граждански произведения. Писателят всичко трябва да преживее и изстрада, ако иска неговата биография да се оглежда в живота на народа, както и животът на народа да се пречупва през особена призма и в неговата биография. И когато е налице талантът.

Първите си разкази за деца Орлин Василев печата в списанията „Светулка“, „Детска радост“, „Росица“ и други. Най-добрите от тях включва в издадения през 1943 г. сборник „Битки и приключения“. По-късно той го допълва с нови разкази и приказки от новата действителност и сборникът излиза значително разширен вече през 1949 г., след това и през 1963 г. някои приказки и разкази от него излизат през различни години като отделни издания, най-често на издателство „Български художник“.

Разказите от първата част — условно казано, за да отделим печатаните преди 9 септември 1944 г. — съществено се различават като творчески похват от романите „Хайдутин майка не храни“, „Зъб за зъб“ и повестта „Дивата гора“. Главната им отличителна черта е, че са приземени, написани в реалистичен дух. Обикновено героите им са деца от народа, будни, любознателни, трудолюбиви, но и палави, непослушни, наивнички хитреци. Всеки един от разказите е построен върху занимателна случка или събитие, а това спомага да се открият и в този жанр съществените белези на белетриста Орлин Василев — динамичен развой на фабулата и интригуващи елементи в нея. Откраднатите от момчетата пари за кино — „Крадецът“, стават причина чорбаджията да изгони своя малък помощник, но той не е крадецът и след редица перипетии и неудачни истории правдата побеждава — виновниците сами разбират жестокостта на постъпката си и се разкайват.

Наказан е и горделивият и себелюбив притежател на футболната топка — „Досетливият главатар“, и предсказвачът на времето, дядо Цоло, за неговото невежество и самоувереност — „Предсказвачи на времето“, — наказани са и други пакостници, за да възтържествуват истината и справедливостта и направят света по-добър и по-красив, по-щедър. Орлин Василев иска да каже на своите малки читатели, че няма в природата по-силен от човека и че когато хората се съюзят, помагат си и се борят срещу злото, колкото и голямо да е то, колкото и да са непознати неговите образи, то непременно ще бъде победено. Стершелите са опасни, страшни даже, те отнемат най-

красивите мигове на малките овчарчета през лятото, но един ден с дружин усилия и с разум те са унищожени — „запечатани“ в хралупата на едно дърво — „Битка в гората“. Някои от разказите са любопитни с хумористичните си ситуации, със смешните и забавни положения, в които изпадат героите, проявили непослушание — „Часовникът и баклавата“, „Горчивата леща“, в други се срещат политически елементи — „Атентат“, но болшинството, и то най-добрите и най-плътно защитените художествено, са изпълнени с нравствен заряд.

Някои разкази от втората част в сборника писателят печата също като самостоятелни произведения и включва в други сборници. Те отразяват първите години на свободата и по-точно проблемите, породили се от сблъсъка на старото и новото мислене — „Мобилизация“, „Страшният змей“, „Магията на баба Вуна“ и др. Сборникът „Битки и приключения“ съдържа и няколко приказки, част от които писателят многократно преиздава по-късно, каквито са например „Ветрове-врагове“, „Страх-страшилище“, „Конят Камберата“, „Триста юнаци — триста глупаци“, „Храбрите самохвалковци“ и др. Отличителното за тях е, също както и при разказите — че героите им в повечето случаи са хора от народа и ако има царе и прищеси, те са „лошите“ герои, които след упорита борба са победени със сила, с хитрост и мъдрост. Повествователният им тон е близък до този на народния разказвач, в духа на добрите традиции от миналото. Сюжетната линия е натоварена със събития, едно от друго по чудати, интригуващи и невероятни. Много от тези малки приказни истории носят в себе си определени сценични елементи и лесно могат да се драматизират и разиграт на сцена. Впрочем любовта към театъра, която Орлин Василев носи от младостта си, се материализира освен в драмите „Тревога“, „Любов“, „Щастие“, които му донесоха признание, и в две детски пиески — „Последното желание“ и „В страната на буквите“.

Взгледите си за театъра и театралното изкуство, за влиянието му върху неговия живот и творчество, писателят е изтъквал не един и два пъти, като особено е подчертавал значението на „любителския“ театър за развитието му като творец: „Още два творчески живота да бих имал — пише той в есето си „Недогледана героинка“, — пак не бих се отплатил на любителското изкуство, на любителския театър за всичко скъпо, което съм получил от тях. Без техните ранни дарове аз кой знае какъв човек бих станал, какъв гражданин, та камо ли пък писател някакъв — сам създател на изкуството.“ Двете му детски пиеси не са на равнището на останалите произведения на писателя, но, изповядвайки подобен възглед за театъра, Орлин Василев е трябвало да ги напише. Длъжен е бил да даде онова, на което е способен, за да вдъхне на малките същата любов към театъра, за да останат те не само почитатели на театралното изкуство, но и да изработят у себе си отношение към неговия свят, и той да ги направи по-добри, по-мъдри, с по-сложен духовен живот.

Днес по-голямата част от творческото дело на Орлин Василев — имам предвид художествените му произведения — може да бъде предмет на юношеското внимание — „Бялата пътека“, „Огненият обръч“, сценариите „Калин Орелът“, „Хайдушка клетва“, драмите „Тревога“, „Любов“, „Щастие“, разказите от сборниците „Житие-битие“, „Конфликти“, „Бурени“, защото и в тези произведения, както и в писаните специално за деца и юноши, писателят е възпявал и пресътворявал тържеството на човека, на неговия ум и воля, на неговия патриотизъм, на нравствените му добродетели и неутолимата му жажда за свобода и социална справедливост. Някои от произведенията за възрастни може вече да притежават само литературно-историческа качества, но детските му романи, повести, приказки, разкази са живи, търсени, въздействащи емоционално и нравствено на младото поколение и ще продължават да доставят радост и на утрешните млади хора.

И не само това. Тези произведения могат да бъдат ценни не само за малките читатели, но и за съвременните творци на детско-юношеска литература. Не става дума да се повтарят аналогии в образи и сюжети, в стил и атмосфера — в литературата повторение няма и ако има, то се нарича с определено име — епигонство. Става дума за това — да се търсят съвременните конфликти на нашето динамично

време, да се гледа напред, изпреварващо, да се изучава животът на народа и оттам да се черпят теми и сюжети, а не литературни образци и построения. И си представям как би започнала една среща на Орлин Василев с младите, начеващи писатели, опитващи перото си в областта на детската литература: „Лошо е да изработваме в детските души противоотровата на собственото си творческо безсилие. . .“ И навярно ще им каже, че само в дълбокото изучаване на живота, на развитието могат да се открият ония теми и сюжети, които ще ни помогнат да създадем нужните произведения. Ако има талант, разбира се.

А Орлин Василев имаше талант не само на писател. Имаше талант да живее като човек, гражданин и българин.